

MIĘDZYNARODOWE WARSZTATY DOTYCZĄCE ELEKTRONICZNYCH BAZ DANYCH POŚWIĘCONYCH OFIAROM REŻIMÓW TOTALITARNYCH, WARSZAWA, 13–14 CZERWCA 2023 R.

W dniach 13–14 czerwca 2023 r. w siedzibie Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie odbyły się międzynarodowe warsztaty, na których przedstawiciele wielu instytucji naukowych prezentowali swoje doświadczenia i przemyślenia związane z tworzeniem, prowadzeniem i rozbudowywaniem baz ofiar niemieckich i sowieckich reżimów totalitarnych. Obrady otworzył zastępca prezesa IPN dr hab. Karol Polejowski, który m.in. podkreślił szczególną rolę nowoczesnych imiennych baz danych w kontekście współczesnych badań naukowych oraz dbania o wspólną pamięć i tożsamość. Słowo wstępne wygłosiła także dyrektor Archiwum IPN w Warszawie Marzena Kruk, która przybliżyła zebrany sukcesy Instytutu na tym polu działalności, w tym rozwój ogólnodostępnej bazy straty.pl oraz wewnętrznego systemu Cyfrowe Archiwum. Spotkanie prowadzili zastępca dyrektora AIPN dr Mariusz Żuławnik oraz Dawid Chomej – pracownik Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej.

Pierwszy referat „Zasoby internetowe dotyczące Holocaustu i zbrodni wojennych podczas II wojny światowej w zbiorach Narodowej Administracji Archiwów

Otwarcie warsztatów przez zastępcę prezesa IPN dr. hab. Karola Polejowskiego.
Fot. Katarzyna Adamów (IPN)

**Przywitanie gości przez dyrektor Archiwum IPN Marzenę Kruk.
Fot. Katarzyna Adamów (IPN)**

i Rejestrów” („Online Resources Related to the Holocaust and World War II War Crimes at the National Archives and Records Administration”) zaprezentowała dr Sylvia Naylor z Narodowej Administracji Archiwów i Rejestrów w Waszyngtonie (National Archives and Records Administration, NARA). Prelegentka wymieniła najważniejsze zespoły archiwalne z zasobu NARA odnoszące się do ostatniej wojny światowej. Zaliczają się do nich: Zbiór akt dotyczących zbrodni wojennych z okresu II wojny światowej w archiwach krajowych (sygn. RG 238); Narodowa Kolekcja Zagranicznych Archiwów Przejętych (sygn. RG 242); Biuro Generalnego Sędziego-Adwokata – Armia (sygn. RG 153); Armia Stanów Zjednoczonych w Europie (sygn. RG 549); Akta ogólne Departamentu Stanu (sygn. RG 59); Biuro Służb Strategicznych – OSS (sygn. RG 226). Dostęp do tych dokumentów – jak i wielu innych – jest sukcesywnie zapewniany *online* poprzez wygodną i intuicyjną wyszukiwarkę na stronie internetowej instytucji¹. Ponadto w NARA przechowywana jest duża grupa materiałów obozowych (m.in. KL Dachau, KL Flossenbürg, KL Mauthausen) oraz archiwaliów dotyczących Holocaustu. Zostały one zeskanowane i zindeksowane przez prywatną firmę, która udostępnia je po wykupieniu płatnej subskrypcji na swojej stronie internetowej².

Kolejną prelegentką była Sarah Kopelmann-Noyes z Muzeum Pamięci Holocaustu w Waszyngtonie (United States Holocaust Memorial Museum, USHMM). Prowadzona Baza Nazwisk Ocalałych i Ofiar Holocaustu zawiera dane dotyczące osób prześladowanych podczas II wojny światowej przez reżim nazistowski, w tym Żydów, Romów,

¹ Zob. <https://catalog.archives.gov> (dostęp 14 XII 2023 r.).

² Zob. <https://www.fold3.com/go/holocaust-records> (dostęp 14 XII 2023 r.).

Sinti, Polaków i przedstawicieli innych narodów słowiańskich, radzieckich jeńców wojennych, osób niepełnosprawnych, więźniów politycznych, przywódców związków zawodowych, „wywrotowych” artystów, kapłanów katolickich i tych duchownych luterkańskich, którzy byli postrzegani jako przeciwnicy reżimu, opozycjonistów, świadków Jehowy, homoseksualistów oraz przestępców kryminalnych. Do czerwca 2023 r. udało się zebrać dane na temat 12 112 666 osób. Informacje dotyczące blisko 9 mln są już bez ograniczeń dostępne na stronie internetowej. Pracownicy Muzeum starają się, by jak najwięcej rekordów było połączonych z odpowiednim zdigitalizowanym dokumentem źródłowym, co udało się zrobić dla ponad 3,5 mln wpisów. Podstawę stanowią tutaj przede wszystkim zbiory własne USHMM, których indeksowanie odbywa się w ramach World Memory Project i współpracy z firmą genealogiczną Ancestry³. Dalszy rozwój bazy byłby niemożliwy bez pomocy zaprzyjaźnionych instytucji, np. JewishGen, fundacji Pamięć Treblinki, Centrum Badań nad Zagładą Żydów w Warszawie, Arolsen Archives, a także bez rejestrów zebranych przez Benjaminą i Vladkę Meed.

Jako następną głos zabrała Iwona Cichoń-Halot z Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach–Opolu (CMJW), utworzonego m.in. w dawnym kompleksie obozów jenieckich Lamsdorf (Stalag VIII B, Stalag 318/VIII F i Stalag 344). Cichoń-Halot swoje wystąpienie rozpoczęła od prezentacji zasobu CMJW składającego się z trzech zespołów akt (Biuro Informacyjne Wehrmachtu ds. Strat Wojennych i Jeńców Wojennych [Wehrmachtauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangen], Niemiecki Czerwony Krzyż. Prezydium [Deutsches Rotes Kreuz. Präsidium] i Środowisko Podchorążych byłych Jeńców Wojennych), pięciu zbiorów zamkniętych (Środowisko byłych Jeńców Wojennych Obozu Dössel, Zbiór Józefa Kobylańskiego, Akta Mirosława Zawodnego, Zbiór Edwarda Wolskiego, Zbiór Henryka Tomiczka), trzech zbiorów otwartych (Materiały i dokumenty, Relacje i wspomnienia, Kopie akt z polskich i zagranicznych archiwów), jak też z mikrofilmów z dokumentacją z archiwów państwowych w Moskwie, Pradze i Freiburgu. Wymienione materiały są nieustannie digitalizowane, m.in. w latach 2012–2014 w ramach projektu zeskanowano najcenniejsze archiwalia, jednak z powodu ochrony danych osobowych nie wszystkie zasoby są dostępne na stronie internetowej instytucji. Obecnie CMJW prowadzi szczegółową bazę danych polskich jeńców z okresu II wojny światowej. Korzysta z technologii PHP i SQL, które gwarantują stabilność pracy.

Doktor Krzysztof Antończyk, kierownik działu Repozytorium Cyfrowe w Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu (PMAB), zaprezentował referat pt. „Cyfrowe repozytorium z nazwiskami osób deportowanych i byłych więźniów niemieckiego obozu koncentracyjnego Auschwitz”. Podstawowym wyzwaniem, z jakim mierzy się Muzeum, jest brak dokumentacji. Jej stan zachowania szacuje się na jedynie 5 proc. Wszystkie przechowywane akta są od 1991 r. sukcesywnie digitalizowane, a na ich podstawie od 2015 r. tworzona jest wirtualna baza więźniów, dostępna dla każdego z poziomu strony internetowej⁴. W 2023 r. liczba rekordów w bazie wyniosła 1 202 524. Pewnym uzupełnieniem dokumentacji aktowej są znajdujące się w PMAB różnego rodzaju artefakty, takie jak buty, kurtki, przybory do golenia, okulary, waliszki,

³ Zob. <https://ancestry.com> (dostęp 14 XII 2023 r.).

⁴ Zob. <https://www.auschwitz.org/muzeum/informacja-o-wiezniach/> (dostęp 14 XII 2023 r.).

przedmioty kultu religijnego itp. Szczegółowy spis tych obiektów jest dostępny jedynie dla pracowników Muzeum.

Ülle Kraft, administratorka baz danych w Estońskim Instytucie Pamięci Historycznej (Eesti Mälu Instituut, EIPH), wygłosiła referat pt. „Pomnik Pamięci Ofiar Komunizmu w Estonii. Baza danych ofiar komunizmu” („Estonia’s Victims of Communism Memorial. Database of victims”). Kraft nawiązała do odsłoniętego w sierpniu 2018 r. pomnika ofiar reżimu komunistycznego w Estonii, zawierającego imiona i daty życia ponad 22 tys. osób. W uzupełnieniu powstała ogólnodostępna elektroniczna baza danych uwzględniająca szczegółowe informacje na temat nie tylko każdej z upamiętnionych na pomniku osób, lecz również innych ofiar totalitaryzmu w Estonii – łącznie około 90 tys. nazwisk⁵. Bazę źródłową stanowią tu materiały zebrane m.in. przez Estońskie Biuro Osób Represjonowanych (Eesti Represseeritute Registri Büroo), Estońskie Archiwum Narodowe (Rahvusarhiiv) czy Estońskie Stowarzyszenie MEMENTO (Eesti Memento Liit). Spośród największych wyzwań, przed jakimi stanęła baza, jest identyfikacja ofiar. Wynika to z licznych błędów w zapisach, używania skrótów czy przezwisk. Pracownicy EIPH starają się zaradzić temu problemowi poprzez porównywanie mniejszych, wewnętrznych baz oraz arkuszy kalkulacyjnych, linkowanie niezindeksowanych dokumentów oraz stosowanie narzędzi analitycznych.

Giora Zwilling, zastępca kierownika działu archiwów i kierownik biura opisów archiwalnych w Arolsen Archives (AA), zapoznał słuchaczy z doświadczeniami związanymi z budowaniem ogólnodostępnej elektronicznej bazy dokumentów dotyczących niemieckich represji. Instytucja ta pracuje na unikalnym zasobie dotyczącym blisko 17,5 mln osób, wpisanym na listę światowego dziedzictwa UNESCO „Pamięć Świata”. Archiwum – na podstawie umowy berlińskiej z 2011 r. – jest finansowane przez rząd Niemiec, aczkolwiek środki na swoją działalność zbiera również poprzez akcje *crowdfundingowe*. Instytucja ta stara się coraz częściej wykorzystywać w swojej pracy pomoc wolontariuszy, np. w ramach takich akcji jak *#everynamecounts*, w której zaproszono ludzi z całego świata do indeksowania materiałów archiwalnych. Samo udostępnienie dokumentów w Internecie było poprzedzone długą dyskusją, w trakcie której uznano, że korzyści z popularyzacji zasobu i wiedzy na temat zbrodni reżimu nazistowskiego wśród młodszego pokolenia przeważają nad zagrożeniami płynącymi z możliwości naruszenia praw osobistych czy autorskich. AA nie podlega zresztą krajowym przepisom ochrony danych osobowych, stosuje się jednak do ogólnego rozporządzenia o ochronie tych danych (RODO), pozwalającego w pewnych okolicznościach na przetwarzanie dokumentów dla celów archiwalnych.

Jako kolejny głos zabrał dr hab. Rüdiger Ritter z Centrum Dokumentacyjnego Haren/Maczków w Niemczech (Dokumentations- und Begegnungszentrum Haren/Maczków) – nowo powstałej instytucji zajmującej się dokumentowaniem niezwykłego okresu z życia tej małej miejscowości, gdy na niespełna trzy lata stała się ona Maczkowem, miastem z polskimi urzędami i instytucjami. Centrum gromadzi zarówno eksponaty muzealne, jak i archiwalne. Wśród tych ostatnich można znaleźć m.in. powieść *Obóz Wszystkich Świętych* pióra Tadeusza Nowakowskiego, a także zbiór fotografii i wspomnień, choćby walczącej w powstaniu warszawskim Aleksandry Sękowskiej czy Tomasza Kostki z Krakowa. W zasobie instytucji znajdują się też

⁵ Zob. <https://www.memoriaal.ee/en/> (dostęp 14 XII 2023 r.).

Zastępca dyrektora Archiwum IPN dr Mariusz Żuławnik (z prawej) oraz Dawid Chomej z Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej w trakcie prowadzenia warsztatów. Fot. Katarzyna Adamów (IPN)

Uczestnicy warsztatów w trakcie zwiedzania magazynów Archiwum IPN w Warszawie. Fot. Katarzyna Adamów (IPN)

liczne kopie akt dotyczących Haren/Maczkowa, które pozyskano z innych instytucji. Ten ciekawy zasób archiwalny został niemal w całości zeskanowany i zapisany w systemie archiwalnym Dolnej Saksonii i Bremy – Arcinsyns. Udostępnienie odbywa się poprzez terminale na miejscu i na razie nie jest możliwe korzystanie z dokumentacji za pośrednictwem strony internetowej.

Następnym prelegentem był mec. Piotr Jeżółkowski, fundator i prezes fundacji Fort III Pomiechówek, który wygłosił referat pt. „Baza danych o więźniach niemieckiego obozu, miejsca przetrzymywania Żydów i więzienia Gestapo w Forcie III Pomiechówek”. Jeżółkowski swoje wystąpienie rozpoczął od nakreślenia historii fortu. Skupił się przede wszystkim na okresie II wojny światowej, w trakcie której Niemcy więzili w nim do 50 tys. osób, a co najmniej 8 tys. z nich zostało zamordowanych⁶. Jednym z zadań fundacji jest możliwie dokładne odtworzenie ewidencji obozowej, czego efektem jest rozwijana od 2017 r. i udostępniana w Internecie baza więźniów. Obecnie zawiera ona ponad 3 tys. rekordów uzupełnionych o około 10 tys. fotografii⁷. W dalszej części prezentacji prelegent podzielił się spostrzeżeniami oraz doświadczeniami zdobytymi podczas pełnienia funkcji administratora stosunkowo małej bazy danych. Ważne jest, by taka oddolna baza była wystarczająco prosta i intuicyjna, dzięki czemu może być nadzorowana przez wąskie grono osób. W tym celu wykorzystywany jest autorski system zarządzania treścią (Content Management System, CMS), bazujący na platformie Laravel. Dane tekstowe są przechowywane w bazie SQL, natomiast pliki statyczne, takie jak zdjęcia, na serwerze FTP (Google Drive). Przesłanie przez użytkownika zapytania powoduje połączenie się informacji w bazie SQL z plikiem na serwerze FTP i wyświetlenie jej w oknie przeglądarki. Tak skonstruowana baza pozwala na jej nieustanny rozwój i bezproblemową ekstrakcję metadanych, a jednocześnie generuje niskie koszty utrzymania, co jest jej dodatkową zaletą.

Pracownicy Centrum Badania Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy w Wilnie (Lietuvos Gyventojų Genocido ir Rezistencijos Tyrimo Centras) prof. dr Artūras Grickevičius i Titasa Joucysa zaprezentowali referat pt. „Baza deportowanych i uwięzionych mieszkańców Litwy w ZSRS”. Przypomnieli, że blisko 300 tys. mieszkańców Litwy przymusowo wywieziono do obozów pracy przymusowej (gułagów) w odległe tereny Związku Sowieckiego. Największe z akcji deportacyjnych miały miejsce 14–19 czerwca 1941 r., 22–23 maja 1948 r. (operacja „Vesna”), 25–28 marca 1949 r. (operacja „Priboj”), 2–3 października 1951 r. (operacja „Osen”). Celem upamiętnienia ofiar w 2011 r. rząd Litwy zdecydował o utworzeniu elektronicznej bazy osób deportowanych, która ostatecznie powstała trzy lata później⁸. Głównym źródłem informacji umieszczanych w bazie były relacje zbierane w kolejnych tomach pracy *Lietuvos gyventojų genocidas*, a także wyprawy do miejsc represji organizowane przez Litewskie Towarzystwo Więźniów Politycznych i Wygnańców (Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių bendrija) i jego oddziały, a także Towarzystwo Lemtis (Bendrija „Lemtis”). Z biegiem czasu do inicjatywy przyłączały się inne organizacje i osoby pry-

⁶ Według innych szacunków liczba zamordowanych mogła wynieść nawet 12–15 tys. (P. Skonieczny, *Fort III w Pomiechówku: zabytek architektury militarnej*, Warszawa 2023, s. 52). Jednak prawdziwej liczby osadzonych i zamordowanych z powodu braku pełnej dokumentacji prawdopodobnie nigdy nie poznamy. D. Grzechocińska, *Fort III w Pomiechówku: krótki rys historyczny*, Warszawa 2023, s. 26.

⁷ Zob. <https://www.forttrzecipomiechówek.org/legionists> (dostęp 14 XII 2023 r.).

⁸ Zob. <https://lietuviAISbire.lt/> (dostęp 14 XII 2023 r.).

watne. Rozwój bazy wstrzymano w 2019 r. – najpierw z powodu pandemii COVID-19, a następnie wybuchu wojny na Ukrainie.

Ostatnim prelegentem był Marek Możejko, zastępca naczelnika Wydziału Informacji i Sprawdzów, jednocześnie pełniący w Archiwum IPN w Warszawie funkcję koordynatora projektu Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945. W związku z tym programem dokumentacyjnym, uruchomionym w 2006 r. z inicjatywy Instytutu Pamięci Narodowej oraz ministra kultury i dziedzictwa narodowego, powstała baza straty.pl. W latach 2006–2008 program był prowadzony przez Ośrodek Karta, natomiast od 2009 do 2019 r. przez Fundację Polsko-Niemieckie Pojednanie, by ostatecznie trafić pod bezpośrednią administrację IPN. Podstawowym celem projektu jest stworzenie indeksu obywateli II RP represjonowanych lub zamordowanych pod niemiecką okupacją w latach 1939–1945. W przeciwieństwie do innych baz tego typu straty.pl nie gromadzą dokumentów i mają w swoim założeniu stanowić jedynie punkt wyjścia do poszukiwań źródeł przechowywanych w różnych archiwach w Polsce i za granicą. W czerwcu 2023 r. w bazie znajdowały się informacje dotyczące 5 302 153 osób, z których 1 178 455 zmarło w latach 1939–1945, 4 795 924 jest znana z nazwiska, natomiast 506 229 pozostaje anonimowa. W dotychczasowej pracy nad bazą głównymi problemami była niewielka ilość informacji zawarta w archiwaliach, odmienne zapisy nazw geograficznych (błędne lub ich różne formy), a także dublety rekordów. Na zakończenie Możejko podkreślił, że baza straty.pl, chociaż została stworzona zbyt późno, jest obecnie jedną z najlepszych form upamiętnienia ofiar II wojny światowej.

Słowo końcowe wygłosił dr Mariusz Żuławnik. Podziękował uczestnikom warsztatów za wygłoszone referaty i wymianę doświadczeń, szczególnie cenną ze względu na proveniencję instytucjonalną i geograficzną prelegentów oraz różnorodność celów

Uczestnicy warsztatów. Fot. Katarzyna Adamów (IPN)

i środków tworzonych baz. Warto podkreślić, że w warsztatach brali także przedstawiciele innych instytucji (Polskiego Czerwonego Krzyża, Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Instytutu Pileckiego i Politechniki Warszawskiej, a także pracownicy Instytutu Pamięci Narodowej), których cenne spostrzeżenia wzbogaciły panelowe dyskusje i rozmowy w kulisach.

Dawid Chomej

ORCID: 0000-0003-3067-7357